

تأثیر شبکه های مجازی بر فرهنگ کاربران

ثریا عبداللهی، حوزه علیمه خواهران فاطمه زهرا اطهر(س) ایلام

چکیده:

شبکه های اجتماعی مجازی پایگاه یا مجموعه پایگاه هایی هستند که امکانی فراهم می آورد تا استفاده کنندگان بتوانند افکار و فعالیت های خودشان را با دیگران به این روش به اشتراک بگذارند و دیگران هم با این افکار و فعالیت ها آشنا شوند. شبکه اجتماعی مجازی، مجموعه ای از سرویس های مبتنی بر وب است که این امکان را برای اشخاص فراهم می آورد که توصیفات عمومی یا خصوصی برای خود ایجاد کنند، و با دیگر اعضا ارتباط برقرار کنند و منابع خود را با آن ها به اشتراک بگذارد. هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی تأثیر شبکه های مجازی بر فرهنگ افراد است.

یافته های پژوهش نشان می دهد که کاربران نسل سوم بیشترین کاربران فضای مجازی در ایران دارند و بیش از نسل های دیگر در معرض آثار ناشی از شبکه های اجتماعی هستند. که بین میزان استفاده کاربران از شبکه های اجتماعی و هویت دینی آنان رابطه مستقیم وجود دارد. هر چه میزان استفاده کاربران از شبکه های اجتماعی افزایش یابد احتمال تأثیرپذیری هویت دینی آن ها بیشتر است.

واژگان کلیدی: شبکه های اجتماعی، فضای مجازی، هویت دینی، هویت فرهنگی، کاربران

مقدمه

خانواده، اساسی‌ترین و نخستین نهاد اجتماعی است که پیوند عاطفی بین اعضای خود را با گفتگو و برقراری ارتباط و تعامل کلامی حفظ می‌کند و مهم‌ترین کارکرد خود را انجام می‌دهد که انتقال ارزش‌ها و اجتماعی‌نمودن فرزندان است. گفتنی است اساس فرهنگ شفاهی، ارتباط رودررو بین افراد است که در آن ارزش‌ها، نگرش‌ها، دیدگاه‌ها و دیگر عناصر فرهنگی منتقل می‌شود. فرهنگ شفاهی در برابر فرهنگ نوشتاری قرار می‌گیرد. این فرهنگ، مجموعه اندوخته‌های ذهنی و الگوهای رفتاری را شامل می‌شود که نانوشته است و به‌صورت کلام، گفتار و ایما و اشاره منتقل می‌شود. فرهنگ شفاهی، دو مؤلفه اصلی ارتباطات دو طرفه کلامی و ادبیات شفاهی را شامل می‌شود. کلام، وسیله‌ای برای برقراری ارتباط و تحکیم آن است. یکی از بهترین شاخص‌ها برای ارزیابی سلامت رابطه خانواده، برقراری ارتباط کلامی بین اعضای آن‌هاست. ادبیات شفاهی، انتقال افسانه‌ها، قصه‌ها، حکایت‌های واقعی، امثال و لطیفه‌ها است و معمولاً در جریان ارتباطات بین والدین و فرزندان از نسلی به نسل بعد منتقل می‌شود. امروزه، براساس پژوهش‌های انجام‌شده، رسانه‌های جمعی در ارتباط افراد ممکن است آسیب محسوب شوند. امروزه، جهان اجتماعی به دو بخش جهان واقعی و جهان مجازی تقسیم شده که نحوه ارتباط در این دو جهان متفاوت است.^۱

طبق آمارهای ارائه‌شده مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت در آخرین گزارش‌های خود، شمار کاربران اینترنت در ایران تا پایان ۶ ماهه نخست سال ۱۳۹۱ برابر ۴۵ میلیون و ۵ هزار و ۶۴۴ نفر اعلام شده است و با مقیاس‌هایی مانند اینترنت دایل‌آپ، ADSL، موبایل GPRS، وایمکس و فیبر به شبکه متصل می‌شوند. استان‌های اصفهان، مازندران و تهران بیشترین ضریب نفوذ اینترنت را دارند^۲

شکاری نمین و حاجیانی در تحقیقی که در سال ۱۳۹۳ تحت عنوان «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی (فیس بوک) بر سبک زندگی جوانان» انجام دادند، براساس نظر ویلن و زیمل در خصوص سبک زندگی، به این نتیجه رسیدند که، تفاوت محسوسی در سبک‌زندگی دو گروه مورد بررسی (عضو و غیر عضو فیس بوک)، مشاهده نمی‌شود و هر دو گروه دانشجویان، سبک زندگی مدرنی داشته‌اند که هیچ ارتباط مستقیم با شبکه‌های مجازی نداشته است و در زمینه شدت یا مدت زمان عضویت نیز این مسئله صادق است یعنی رابطه‌ی مستقیمی میان عضویت دوگروه و انتخاب سبک زندگی متفاوت مدرن یا سنتی وجود ندارد.

^۱ -عاملی، رویکرد دو فضایی به آسیب‌ها، جرایم و قوانین سیاست‌های فضای مجازی، ص ۲

^۲ - مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت، (۱۳۹۲).

نتایج پژوهش گلچین و همکاران (۱۳۹۱) با عنوان مطالعه میزان و نوع استفاده از شبکه‌های اجتماعی فارسی زبان و مناسبات خانوادگی، نشان داد درخصوص مناسبات خانوادگی و ابعاد آن (روابط زناشویی، روابط والدین و فرزندان و اعتماد زناشویی)، در شاخص روابط والدین و فرزندان و روابط زناشویی وضعیت به نسبت بینابین، اما درخصوص شاخص اعتماد زناشویی، وضعیت نامطلوبی وجود دارد. رابطه بین نوع استفاده از شبکه‌های ماهواره‌ای با مناسبات خانوادگی و ابعاد آن نشان داد خانواده‌هایی که از شبکه‌های ماهواره‌ای استفاده نمی‌کنند، در مقایسه با خانواده‌هایی که از این شبکه‌ها استفاده می‌کنند، به مراتب مناسبات خانوادگی بهتری دارند و در نهایت دو متغیر «میزان استفاده» و «نوع استفاده» از شبکه‌های ماهواره‌ای، ۲۶ درصد از تغییرات مناسبات خانوادگی را تبیین می‌کنند.

برتون به پیامدها و آثار منفی اینترنت اشاره دارد و معتقد است اینترنت، انزوای اجتماعی کاربران را سبب می‌شود. برتون در پژوهشی با عنوان آیین اینترنت، تهدیدی برای پیوند اجتماعی، پیامدها و آثار مخرب اینترنت را روی ۲۵۶ نفر طی دو سال در ایالات متحده بررسی کرده است. نتایج آن نشان داد استفاده از اینترنت، حلقه روابط اجتماعی دور و نزدیک را کاهش و گوشه‌گیری و افسردگی را افزایش می‌دهد. در نتیجه، نوع جدیدی از گوشه‌گیران ظاهر می‌شوند که تنها ارتباط اطلاعاتی و ابزاری دارند. این افراد پیوند اجتماعی متفاوت با پیوند اجتماعی جامعه بشری بنا می‌کنند.^۱ (نقل از ساروخانی، ۱۳۸۲).

طبق آمار مرکز مدیریت توسعه ملی اینترنت بیشترین مخاطبان فضای مجازی، افراد بالای ۱۵ سال هستند؛ با این وجود، افراد بسیاری به دلیل مشغله زیاد و برای سهولت در ارتباط با دیگران، تمایل زیادی برای استفاده از این فضا دارند. اثرگذاری شبکه‌های مجازی بر تعاملات افراد خانواده باعث شد در پژوهش حاضر، تأثیر فضای مجازی بر فرهنگ افراد بررسی شود. هدف اصلی این پژوهش، بررسی تأثیر استفاده از شبکه‌های مجازی بر فرهنگ افراد در خانواده‌ها می‌باشد.

استفاده از اینترنت و مخصوصاً شبکه‌های اجتماعی-مجازی در میان افراد به طور قابل توجهی افزایش یافته و بررسی‌ها نشان می‌دهد این روند کماکان ادامه دارد. اینترنت، به ویژه در میان جوانان شیوع زیادی داشته فاصله آن با سایر نسل‌های قدیم تر قابل توجه می‌باشد؛ بنابراین عجیب نیست که بیشتر تحقیقات انجام شده در مورد اینترنت نشان داده است که اکثریت استفاده‌کنندگان از اینترنت به نسل جوان نفوذ پیدا کرده است. (کفاشی، ۱۳۹۳)

یکی از مهم‌ترین رسانه‌های مجازی، شبکه‌های اجتماعی‌اند که تعداد زیادی از کاربران اینترنتی در انواع مختلف آنها عضویت دارند. شبکه‌های مجازی به عنوان راه‌هایی می‌مانند که مردم در زمان عبور از آنها می

^۱ - (برتون، به نقل از ساروخانی، ۱۳۸۲: ۱۶۵-۱۶۲)

توانند در مورد مسائل مختلف باهم صحبت کنند و اطلاعات عمومی و خصوصی خود را در قالب های مختلف، اعم از عکس، کلیپ ها، واژه ها، دل نوشته ها و... با افراد خاص یا گروهی خاص به نمایش بگذارند (چیت ساز، سالک، ۱۳۹۵). هدف شبکه های مجازی، کمک به بهبود و تسهیل روابط، همکاری و تعامل بین افراد، سازمان ها و موسسات گوناگون در موضوعاتی از قبیل تجارت، پزشکی، مباحث آموزشی و... در راستای تغییر مثبت است (چیت ساز، سالک، ۱۳۹۵). اهمیت و ضرورت این تحقیق از آنجا ناشی می شود که بنابر بررسی های انجام شده، امروزه اکثر افراد جوامع به طور روزانه و بی وقفه از شبکه های اجتماعی استفاده می کنند و این استفاده در بسیاری از ابعاد زندگی آنان اثرگذار است. به همین دلیل در این باره پژوهشی صورت گرفت تا تأثیرات استفاده از شبکه های مجازی بر فرهنگ افراد و پیامدهای آن را مورد بررسی قرار دهیم.

مفهوم شبکه های اجتماعی

بعضی از صاحب نظران، به جای استفاده از واژه رسانه های مجازی با توجه به کارکرد شبکه ای این دسته از رسانه ها، استفاده از واژه شبکه اجتماعی را ترجیح می دهند. بعضی دیگر اعتقاد دارند که هرچند شبکه های اجتماعی واژه ای است که برای نامیدن گروهی از افراد که در میان خود دارای ارتباطات وسیع تر و مستمر هستند و یک حلقه منسجم ارتباطاتی را تشکیل می دهند، به کار می رود، اما این واژه امروزه عمدتاً برای نامیدن پایگاه های اینترنتی به کار می رود که افراد با عضویت در آن امکان دستیابی به اطلاعات سایر اعضا، آشنایی با علایق آنها، به اشتراک گذاری آثار متنی، صوتی، تصویری و نیز تشکیل گروه هایی براساس علایق مشترک با برخی از دیگر اعضای پایگاه را پیدا می کنند^۱.

انواع شبکه های مجازی

شبکه های مجازی بر اساس عملکردی که دارند و قابلیت هایی که در اختیار کاربرانشان قرار می دهند، به چهار دسته ی کلی تقسیم می شوند:

- شبکه های مجازی مبتنی بر تصویر
- شبکه های مجازی مبتنی بر ویدئو
- شبکه های مجازی مبتنی بر وبلاگ
- پیام رسان ها

^۱ - (صدیق بنای، ۱۳۸۷، نقل شده در امیرپور، گریوانی، ۱۳۹۲)

ویژگی های شبکه های مجازی

محور بودن کاربر

در این نوع رسانه، اصالت کاربر نه تنها بعنوان مصرف کننده بلکه بعنوان تولید کننده و نشردهنده است. ابتکار عمل تولید و نشر محتوا و برقراری ارتباط در دست کاربر است، برخلاف رسانه های جمعی که با صاحب رسانه است. در این نوع رسانه، هزینه های تولید و نشر محتوا برای صاحب رسانه، بدلیل تولید وسیع محتوا توسط کاربران کاهش چشم گیری خواهد داشت.^۱ (احمد زاده، ۱۳۹۲)

تعاملی بودن

بر خلاف رسانه های جمعی که ارتباط یک طرفه و انتشار محتوا از طرف صاحبان رسانه بوده و کاربر صرفاً مصرف کننده محتوا است، در رسانه های اجتماعی ارتباط دوطرفه برقرار می شود و کاربر بعنوان فرستنده محتوا هم ایفای نقش می کند و از مشارکت فعال کاربر نمی توان غافل شد.^۲ (خدا بخشی، ۲۰۱۵)

مشارکت فعال

برخلاف رسانه های جمعی سنتی که مخاطب نسبتاً منفعل بوده و بر جریان اطلاعات کنترل نداشت، در رسانه های جدید با پدیده خروج از وضعیت انفعالی و کنش پذیری کاربران مواجه هستیم. کنترل جریان اطلاعات تا حدی بر عهده کاربر است و او تعیین می کند چه اطلاعاتی را برای چه کسانی منتشر کند. هر چند ساختار رسانه که توسط مدیران آن وضع می شود میزان توانایی و امکانات کاربر را معین می کند.^۳ (ذکایی، ۱۳۸۳)

^۱ - احمدزاده کرمانی، روح الله، قاسمی، طیبه. (۱۳۹۲)، بررسی نقش اینترنت بر ارزش های خانواده (مورد مطالعه: جوانان منطقه ۱۵ تهران)، مطالعات رسانه ای، دوره ۲۳، ش ۸، ص ۶۴-۵۱.

^۲ - خدا بخشی، لیلا. (۲۰۱۵)، تاثیر اینترنت بر نگرش سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۱، ش ۳۲، ص ۱۵۱-۱۳۷.

^۳ - ذکایی، م.س. (۱۳۸۳). «جوانان و فراغت مجازی»، فصلنامه مطالعات جوانان، ش ۶، ص ۱-۲۵.

داشته باشند تا دچار مشکلات مالی و اجتماعی نشوند. ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری جوانان و خانواده ها نسبت به تهدیدات فضای سایبری در درجه ی نخست اولویت قرار دارد.

پیشگیری از آسیب های فرهنگی و توجه والدین به رفتار فرزندان بسیار مهم می باشد و برای جلوگیری از هم پاشیدگی خانواده ها، والدین باید تا حدودی به فناوری های روز دنیا مسلط باشند و آگاه باشند که تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در طرز فکر آنهاست و هنگامی که بنیان فکری و شخصیت آنها به صورت ناصحیح شکل گیرد، راه نفوذ شیادان به حریم خصوصی افراد و محیط امن خانواده باز میشود. لذا، چنانچه خانواده ها نسبت به شیوه های جدید ارتباط فرزندان خود آگاهی و شناخت کافی و لازم را داشته باشند، از انجام بسیاری از جرایم و ارتباطات پنهانی آنان جلوگیری به عمل می آید.

در شناخت اثرات فضای مجازی بر فرهنگ و تعاملات افراد در خانواده ها مسلم است که به صورت کامل نمی توان مطرح کرد این تأثیرات مثبت یا منفی است؛ زیرا فناوری اطلاعات و ارتباطات نیز مانند سایر فناوری ها کارکردهای متفاوتی دارد و کاربران با چگونگی استفاده و به کارگیری آن در نتیجه بهره برداری از این امکانات مؤثر هستند. سطح آگاهی کاربران و خانواده های آنها؛ محیطی که افراد در آن قرار دارند؛ تلاش نهادهای مختلف مانند خانواده، آموزش و پرورش، مؤسسات فرهنگی و هنری و هدایت آنها برای گذران اوقات فراغت به طور مطلوب در کنترل بروز آسیب های ناشی از فضای مجازی تأثیرگذار است.^۱

شبکه های اجتماعی مجازی، ابعاد مختلف سبک زندگی افراد را در دوران معاصر تحت تأثیر خود قرار داده اند؛ به خصوص جوانان و نوجوانان بیشتر از سایر افراد، درگیر این فضا، تأثیرات و پیامدهای آن هستند. استفاده از این شبکه های مجازی، در واقع، مصرف توأمان زمان، فضا و محتوای نمادین است که هر سه از بنیان های سبک زندگی در عصر کنونی اند از این رو، سبک زندگی جوانانی که به صورت روزمره درگیر فرایند تولید و مصرف مجازی هستند، در معرض دگرگونی های قابل توجهی قرار می گیرد؛ تولید و مصرف مجازی در شبکه ها، با کاستن از تولید و مصرف فرهنگی غیر مجازی نظیر مطالعه کتاب، روزنامه، تماشای تئاتر و بازدید از موزه ها و حتی فعالیت های هنری، سبک زندگی فرهنگی کاربران را به صورت مستقیم متأثر می سازد. استفاده از این شبکه های اجتماعی مانند یک شمشیر دو لبه، دارای مزایا و محاسن و همچنین معایب و نقائص است. در این میان نوع استفاده افراد است که به این ویژگی های مثبت و منفی جهت می دهد. در دورانی که به دلیل آموزش های مجازی در سطح کشور و فعالیت های افراد از طریق شبکه های اجتماعی و مجازی صورت گرفت، به مزایای این روش پی بردیم، اما در مقابل معایب آن هم خطراتی است که جوانان و حتی کودکان را درگیر می کند، مانند: خطرات دوستی های

^۱ - عاملی، ۱۳۹۰: ۱۶۳.

مجازی، آشنایی با مسائل و موضوعات فراتر از سن و سال کودکان و نوجوانان، دوری از خانواده و کمتر شدن روابط و.... تمام این مشکلاتی که ذکر شد، به دلیل عدم آگاهی و همچنین عدم نظارت بر نحوه استفاده افراد از شبکه های اجتماعی مجازی است.

براساس مطالعات انجام شده، پیامد بلند مدت استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی، شکل گیری عادت واره های مجازی در بین کاربران است که در نگاه کلی، فاقد معنای هویت بخش و متعالی هستند. شبکه های اجتماعی مجازی با فراهم ساختن امکانات گوناگون و مختلف برای معاشرت آنلاین، بر روابط خانوادگی، روابط دوستی و روابط خویشاوندی تأثیر می گذارند. این شبکه ها همچنین فضایی برای بازاریابی و تبلیغات هستند. در واقع علاوه بر تغییر سبک زندگی فرهنگی و اجتماعی بر سبک زندگی مادی و مصرفی افراد نیز تأثیر می گذارند. براساس نظر گربنر، رسانه در بلند مدت موجب تأثیر در جهان بینی و نظام ارزشی استفاده کنندگان پرمصرف خود می گردد و به آنها نگرش واحدی درمورد واقعیات می بخشد. طبق نظر برخی از صاحب نظران علوم اجتماعی، وسایل ارتباط جمعی دارای چنین قدرتی هستند که می توانند نسلی تازه برای اولین بار در تاریخ انسان به وجود بیاورند.

براساس نتایج پژوهش حاضر، تعادل نداشتن کاربران در استفاده از فضای مجازی، بروز آسیب هایی مانند انزوای اجتماعی - فرهنگی کاربران، کاهش مشارکت افراد در فعالیتهای دسته جمعی خانوادگی و ایجاد فاصله بین والدین و فرزندان را سبب می شود که البته بروز این آسیب ها باتوجه به میزان و نوع استفاده افراد از فضای مجازی متفاوت است. بدیهی است به میزانی که کاربران در استفاده از فضای مجازی، حد تعادل را رعایت کنند و لطمه ای به روابط رودررو در دنیای واقعی نیز وارد نکنند، به همان نسبت از مزایای ارتباطات در این فضا برخوردار می شوند؛ زیرا استفاده از فضای مجازی و دسترسی به شبکه های مجازی مختلف، به افراد در صرفه جویی وقت و انجام فعالیتهای بدون نیاز به حضور فیزیکی کمک می کند.

منابع و مأخذ:

۱) احمدزاده کرمانی، روح الله، قاسمی، طیبه. (۱۳۹۲)، «بررسی نقش اینترنت بر ارزش های خانواده» (مورد مطالعه: جوانان منطقه ۱۵ تهران)، مطالعات رسانه ای، دوره ۲۳، ش ۸، ص ۶۴-۵۱.

۲) احمدی، یعقوب، وحید قاسمی. (۱۳۸۹)، «فرهنگ سیاسی دموکراتیک در جوامع چندقومی» (با تأکید بر مقایسه کردهای ایران و عراق)، مجله جامعه شناسی ایران، دوره ۳، ش ۳۱، ص ۱۱۷-۷۸.

- ۳) امیرپور، م. گریوانی، م. (پاییز ۱۳۹۳) «تأثیر شبکه های اجتماعی بر سبک زندگی جوانان»، فصلنامه دانش انتظامی خراسان شمالی، ۱(۳)، ۲۳-۳۹
- ۴) برتون، ف. (۱۳۸۲). آیین اینترنت: تهدیدی برای پیوند اجتماعی؟، ترجمه: سرحدی، ع.ا. و جمشیدی، ن.، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ۵) بیکر، ج.ا. (۱۳۸۲). سرمایه اجتماعی و مدیریت، ترجمه: الوانی، م.، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- ۶) چیت ساز، م. سالک، س. (زمستان ۱۳۹۴)، «بررسی جامعه شناختی اثرات شبکه های مجازی جدید بر زندگی فردی و اجتماعی» (مطالعه موردی: شهروندان شهرضا)، فصلنامه مهندسی فرهنگی، ۱۰(۸۶)، ۱۰۶-۱۲۶
- ۷) حسینی تقوی، سیده زهرا، فرمانفرمایی، تکتتم، و ملکی دوست، زهرا. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر میزان استفاده از شبکه های مجازی بر فرهنگ خانواده شهرنشین. مدیریت فرهنگی، ۱۳(۴۷)، ۲۵-۴۰.
- ۸) خدابخشی، لیلا. (۲۰۱۵)، «تأثیر اینترنت بر نگرش سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی استان سیستان و بلوچستان» در سال تحصیلی ۱۳۹۳-۱۳۹۲، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، دوره ۱۱، ش ۳۲، ص ۱۵۱-۱۳۷.
- ۹) سلطانی فر، محمد. (۱۳۸۵)، جامعه شناسی دموکراسی در جوامع اطلاعاتی (بررسی بحران جامعه شناختی دموکراسی در عصر اطلاعات از دیدگاه کستلز)، جامعه شناسی، دوره ۶، ش ۲، ص ۵۱-۶۰.
- ۱۰) شکاری نمین، ش. حاجیانی، الف. (۱۳۹۳). «بررسی تأثیر شبکه های اجتماعی مجازی (فیس بوک) بر سبک زندگی جوانان»، مجله مدیریت فرهنگی، ۸(۲۶)، ۶۴-۷۹
- ۱۱) ذکایی، م.س. (۱۳۸۳). «جوانان و فراغت مجازی»، فصلنامه مطالعات جوانان، ش ۶، ص ۱-۲۵.
- ۱۲) رابرتسون، ی. (۱۳۷۴). درآمدی بر جامعه با تأکید بر نظریه های کارکردگرایی، ستیز، کنش متقابل نمادی، ترجمه: بهروان، ح.، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- ۱۳) رستمی، محمد، جمیلی، روزیتا، علوم اجتماعی شوشتر سال یازدهم تابستان ۱۳۹۶ شماره ۲ (پیاپی ۳۷)
- ۱۴) کفاشی، م. فلاحی، ع. (پاییز و زمستان ۱۳۹۳) «تأثیر استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی بر هویت اجتماعی جوانان شهر تهران»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی، ۲۱(۲)، ۱۶۴-۱۳۵
- ۱۵) گلچین، م.، سخایی، ا. و افشانی، ع.ر. (۱۳۹۱). «مطالعه میزان و نوع استفاده از شبکه های فارسی زبان و مناسبات خانوادگی در بین شهروندان تهرانی»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، سال چهاردهم، ش ۵۶، ص ۸۳-۱۱۸.

۱۶) گنجی، ا. (۱۳۸۵). «بررسی الگوی کاربران اینترنت و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن»، مطالعه موردی نوجوانان و جوانان شهر تهران، پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش در علوم اجتماعی دانشگاه تهران.

۱۷) عباس زاده، محسن. (۱۳۹۵)، رسانه و کنش‌گری دموکراتیک (امکان‌ها و محدودیت‌های دموکراسی رسانه‌محور)، مطالعات بین رشته‌ای در رسانه و فرهنگ، دوره ۶، ش ۱۱، ص ۴۵-۶۸.

۱۸) عبداللهیان، حمید، مهین، شیخ انصاری. (۱۳۹۵)، مفهوم‌سازی و عملیاتی‌کردن کنش ارتباطی هابرماس در فیسبوک، جامعه‌پژوهی فرهنگی، دوره ۷، ش ۳، ص ۱۱۳-۱۴۷.

۱۹) میناوند، محمدقلی. (۱۳۸۱)، «بررسی قابلیت و امکان عملکرد اینترنت بعنوان حوزه عمومی سیاسی»، رساله دکتری علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.

۲۰) محسنی، م.؛ دوران، ب. و سهرابی حقیقت، م.ه. (۱۳۸۵). «بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت (در میان کاربران کافی‌نت‌های تهران)»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ش ۴، ص ۷۲-۹۵.

۲۱) ودودی، الف. دلاور، ع. (بهار ۱۳۹۴) «بررسی تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییر ویژگی‌های شخصیتی جوانان». فصلنامه روان‌شناسی تربیتی، ۱۰(۳۵)، ۴۲-۶۱.

22) Bourdieu, P. (1990) the logic of practice. Cambridge: policy press.

23) Bratton, M., Mattes, R., & Gyimah-Boadi, E. (2005), Public opinion, democracy, and market reform in Africa. New York, NY: Cambridge University Press.

24) Groshek, J. (2009), the democratic effects of the Internet, 1994–2003: A cross-national inquiry of 152 countries. The International Communication Gazette, 71, 115–136.

25) Horkheimer, Max. (1978) "Studien uder Autoritand und Familie". In franzfilsner (hrsg.) Einfuhrnung in die familien soziologie. paderborn, munch. Wien, Zurich: UTB, Schoningh.

26) Habermas, J. (1991), the structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society. MIT press.

27) Howard, P., & Hussain, M. (2011), Upheavals in Egypt and Tunisia: The role of digital media. The Journal of Democracy, 22, 35–48.

28) Inglehart, R. and Ch. Welzel. (2009) "Political Culture, Mass Beliefs, and Value". In Christian Haerpfer et al. Democratization. Oxford University press: 126-143.

29) Kizza, J. M. (1998) Ethical and social Issues in the information Age. New York: springer-verlag

30) Laughey, D. (2007) Key Themes in Media Theory, McGraw Hill Publication.

31) Rantanen, T. (2006) the Media Globalization, London: Thousand Oaks.

32) Rhiengold, H. (1993) the virtual community: Homeesteading on the electronic frontier readin, The MTT Press Cambridge, Massachusetts London, England.

- 33) Shills, E. (1963) the theory of mass society in American as mass society, Ed, Polson, PP.30 50 Glenoee: free press.
- 34) Margolis, M, and G. Moreno-Riano. (2013), the Prospect of Internet Democracy. Ashgate Publishing, Ltd.